

ливаєт: «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування або обмеження прав і свобод людини і громадянина» [3]. Але позбавлення більшості громадян пасивного виборчого права, гарантованого Конституцією, не є «вуженням змісту істотних прав і свобод»? Як відомо, прийняте в Росії в 1907 г. нове виборче законодавство, скасувавши представництво в Державній Думі від селян і робітників, було сприйняте всім суспільством як державний переворот. Що ж говорить про нове виборче законодавство в сучасній Україні, прийняте законодавцями за спиною народу, без його ведомства і згоди, а тим більше, менше, 96 % «рівноправних» громадян України представництва в парламенті країни? Такому «свободному» зверненню до своїх підданих могли б позавидувати французькі Бурбони періоду Реставрації.

Зрозуміло, будівництво і налагодження гармонічної політико-правової системи держави не легке. Будь-яка виборча система, і мажоритарна і пропорційна, мають свої плюси і мінуси. Але кожна з них повинна будуватися на незмінній основі неотчуждаємих прав і свобод громадян. Право в правовій державі повинно передувати політиці.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вибори народних депутатів України» // ВВР України. -2004. -№ 27-28. -Ст.366.
2. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» // ВВР України. -2004. -№ 30-31. -Ст.382.
3. Конституція України // ВВР України. -1996. -№ 30. -Ст.141 (із змінами, внесеними згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 р., № 2222-IV).
4. Абрамов А. Партия - ум, честь и совесть Украины // 2000. -08-14.07.2005. -№ 27.
5. Меньшов М. Будет ли народ Украины источником власти? // 2000. -13.05.2005. -№ 19.
6. Иностранное конституционное право // Под ред. В.В. Маклакова. -М.: «Юрист», 1996.
7. Права человека: Сборник международных документов. -М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986.
8. Виборче право // Юридична енциклопедія / Під ред. Ю.С. Шемшученка: У 6-ти т. -Т.1. -Київ: Українська енциклопедія, 1998.

Надійшла до редакції 12.12.2005

МУРЕНКО О.І. ВІД ПАРЛАМЕНТУ - ДО АРЕОПАГУ

Наданий критичний аналіз колізій, що виникають у конституційній праві України у зв'язку з переходом до пропорційної виборчої системи.

MURENKO E.L. FROM PARLIAMENT - TO AREOPAGUS

The critical analysis of the collisions arising in a constitutional law of Ukraine in connection with transition to a proportional electoral system is given.

S.V. ПЕТРЕНКО

Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 340.114

ЧИ Є СУДОВА ПРАКТИКА ДЖЕРЕЛОМ ПРАВА?¹

Зроблено акцент на питанні визнання чи невизнання за судовою практикою ролі джерела права з огляду на судження науковців, законодавство та роз'яснень вищих судових установ.

Питання щодо визнання судової практики джерелом права поставало у вітчизняній науці як за часів радянського періоду, так і після отримання Україною статусу незалежної держави, однак дискусії з цього приводу не призводили до вироблення остаточного та єдиного підходу до даної проблеми. Ролі судової практики як джерела права приділяли увагу у своїх працях такі автори, як Г. Манов, В. Нер-

сєянц, М. Марченко, В. Скомороха, С. Шевчук тощо. Однак наведені автори приділяли увагу, як правило, діяльності будь-якої однієї ланки судових органів: чи то конституційних, чи то загальних. Часто питання віднесення судової практики до джерела права отримувало досить поверхневі відповіді, які фактично спиралися на належність правової системи даної країни до певної правової сім'ї.

Метою ж цієї статті є спроба проаналізувати роль судової практики, як такої, взагалі крізь призму повноважень та рішень і Конституційного Суду і судів інших

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. юрид. наук Петрова Л.В. (ХНУВС).

юрисдикцій. Новизну роботи ми вбачаємо в наших пропозиціях щодо віднесення певних рішень судових органів України до джерел права. При вирішенні проблеми буде зроблена спроба поєднати дослідження в галузі теорії права та результати практичної діяльності судових органів. Тому наведення аргументів як противників, так і прибічників визнання судової практики джерелом права дозволить відповісти на питання: чи можна відносити судову практику до джерел вітчизняної правової системи?

Прибічники позиції невизнання за судовою практикою ролі джерела права наводили різні аргументи. Так, Г. Манов стверджував, що "...у законодавця ширше соціальний кругозір і відповідно є можливість обліку в процесі прийняття рішень значно більшої кількості факторів... судді ж мають справу лише з конкретною, нехай навіть типовою, ситуацією..." [1, с.266]. В. Нерсисянц писав, що судова практика у всіх її проявах "...являє собою, згідно діючій Конституції Російської Федерації 1993 р., не правотворчу, а лише правозастосовну (і відповідну правотлумачну) діяльність..." [2, с.34].

Підсумовуючи позицію прибічників невизнання за судовою практикою ролі джерела права, М.М. Марченко наводить наступні основні аргументи:

1. Визнання судової практики джерелом права суперечить конституційно визнаному і закріпленому принципу розподілу влади. Згідно цьому принципу правотворча діяльність належить до компетенції законодавчої влади.

2. Визнання судової практики джерелом права не узгоджується з характерними особливостями романо-германської правової сім'ї, до якої відносять як Росію, так і Україну, і яка не знає такої форми джерела права, як судовий прецедент.

3. Визнання судової практики джерелом права, з одного боку, суперечило би конституції та звичайному законодавству, а з іншого – вступало у конфлікт з правотворчою діяльністю парламенту. В цьому аргументі акцент робився на принцип верховенства закону та принцип підзаконності судової діяльності [3, с.853-856].

Поруч із прибічниками невизнання за судовою практикою ролі джерела права наявна досить велика кількість вчених, які займають прямо протилежну точку зору. Їхні думки розподіляються в залежності від юрисдикції суду, про який йде мова.

Першим судовим органом тут можна виділити Конституційний Суд України, який є єдиним органом конституційного правосуддя в Україні. Згідно з Конституцією України саме Конституційний Суд наділений наступними повноваженнями:

- надавати висновки щодо відповідності вимогам ст.ст.157, 158 Конституції України законопроекту про внесення змін до Конституції України;

- визнавати такими, що не відповідають Конституції України, закони та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- давати тлумачення Конституції та законів України, яке є офіційним та обов'язковим.

На доведення того, що рішення Конституційного Суду є джерелом права, наводяться наступні аргументи.

Ухвалюючи рішення про визнання законів, інших правових актів або їх окремих положень неконституційними, Конституційний Суд вносить в чинне законодавство і правове регулювання відповідних суспільних відносин певні зміни. На думку Є. Євграфової, практика діяльності

Конституційного Суду України дає підстави для висновку, що "...його рішення про визнання неконституційними законів, інших правових актів або їх окремих положень є складовою чинного законодавства і за ознаками ієрархії (субординації) передують законам, тобто займають місце після Конституції України. Ухвалюючи рішення, Конституційний Суд не встановлює норм права, що не властиво його призначенню і повноваженням, а лише "звільняє" систему законодавства від актів, що суперечать Основному Закону держави. Саме в цьому контексті рішення Суду підпадають під визначення поняття нормативно-правового акта, оскільки ними фактично "скасовуються" вказані правові акти..." [4, с.67]. В даному випадку можна стверджувати про специфічну законодавчу функцію Конституційного Суду України, оскільки він не встановлює нових правових норм і не піднімає собою законодавця.

Говорячи про юридичну природу рішень Конституційного Суду України з питань визнання неконституційними правових актів, Є. Євграфова вбачає її в наступному: 1. Ці рішення здійснюють функції нормативно-правових актів. 2. Ці рішення мають особливий правовий зміст і цільове призначення для обов'язкового виконання органами державної влади та місцевого самоврядування. 3. Ці рішення мають особливу юридичну силу, яка вище за юридичну силу законів. 4. Особливість дії у часі цих рішень, оскільки визнані неконституційними закони, інші правові акти або їх окремі положення втрачають чинність з дня ухвалення цих рішень [4, с.67].

Щодо чинності рішень Конституційного Суду України, то В. Скомороха, спираючись на ч.2 ст.152 Конституції України та ст.73 Закону України "Про Конституційний Суд України", теж стверджує, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Однак при цьому В. Скомороха зауважує на потребі записати в Законі України "Про Конституційний Суд України" положення про "...безпосередню дію рішень чи висновків Конституційного Суду та безпосереднє застосування Конституції України у разі виникнення прогалини в правовому регулюванні внаслідок визнання нормативного акта неконституційним..." [5, с.26].

Крім визнання рішень Конституційного Суду України джерелом права, прибічників цієї позиції також хвилює питання щодо того, яка частина таких рішень – мотивувальна чи резолютивна, створює обов'язковий прецедент? Про це ж зауважує й С. Шевчук, який пише, що "...хоча у статтях 150 Конституції України та 69 Закону України "Про Конституційний Суд України", зазначається, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковим для виконання на території України, питання конкретизації терміна "обов'язковість" залишається відкритим, оскільки невідомо, яка частина рішення є обов'язковою для всіх суб'єктів права..." [6, с.47].

Відповіді на це питання різні. Одні автори дотримуються позиції щодо обов'язковості резолютивної частини рішення Конституційного Суду України, хоча при цьому не зводять нанівець роль мотивувальної частини. Так, В. Скомороха, посилаючись на п.6 ст.65 Закону України "Про Конституційний Суд України", який вимагає наводити у рішенні положення Конституції України, якими Конституційний Суд керується при прийнятті рішень, пише, що "...зрештою, саме резолютивна частина рішення має дати вичерпну відповідь на запитання суб'єкта подання, чи визнаються закони та інші правові акти неконституційними

повністю або в окремій частині... таке викладення резолютивної частини рішення Суду обумовлено тим, що взагалі рішення Конституційного Суду в конкретній справі стає джерелом права для парламенту та інших суб'єктів правотворчості й поза межами цієї справи..." [5, с.25].

Прецедентними можна вважати й рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України, але, на думку С. Шевчука, обов'язковою для всіх суб'єктів права тут є не мотивація цього рішення, як у класичному прецедентному праві, а його резолютивна частина. Закінчуючи свої міркування, вчений зазначає, що для того, щоб принципи чи мотивація, які використав Конституційний Суд України у своєму рішенні, стали прецедентом, Суд має їх повторно застосувати при вирішенні аналогічних справ, й, таким чином, - повторно закріпити, тобто офіційно визнати, що такий принцип є обов'язковим для нього. Щодо використання мотивувальної частини рішень Конституційного Суду України іншими суб'єктами права, то вказана частина рішень може виступати в ролі авторитетного джерела, коментарію тощо [6, с.47-48].

Більш розширений висновок щодо визнання рішень Конституційного Суду України джерелом права навела Є. Євграфова, яка вважає, що рішення Конституційного Суду України є джерелом права, але рішення Суду: про визнання неконституційними законів, інших правових актів; про офіційне тлумачення Конституції України, а також висновки Суду: про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158, в ієрархії національного законодавства займають місце після Конституції України, передуючи, таким чином, законам, іншим правовим актам. Стосовно рішень Конституційного Суду про офіційне тлумачення законів України, то вони посідають таке ж місце, як і закони [4, с.68].

Однак повністю з висновками Є. Євграфової погодитись не виявляється можливим. Спірним виглядає віднесення рішень Конституційного Суду України до національного законодавства. До нього слід відносити закони України, укази та розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, рішення органів місцевого самоврядування. Кожен з цих органів, в межах своєї компетенції, приймає рішення, спрямовані на управління державою. Конституційний Суд України, згідно зі статтею 147 Конституції України, є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Даному органу не належать функції управління державою чи певною її територією. Конституційний Суд України приймає рішення щодо конституційності актів, спрямованих на управління державою. Такими актами є закони та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Безперечно, рішення Конституційного Суду України мають силу більшу за силу закону, але, за своєю суттю, вони є актами правосуддя, які хоча й відмінюють акти наведених вище органів у зв'язку з їх неконституційністю, однак фактично мають за мету не управляти державою, а стимулювати відповідні органи замість визнаних неконституційними актів прийняти нові, які б відповідали вимогам Конституції України. Сказане, однак, не зменшує ролі рішень Конституційного Суду України і не може бути

підставою невизнання за ними ролі джерела права в національній правовій системі.

Наступним, ще більш спірним, питанням виступає проблема визнання ролі джерела права за судовою практикою судів загальної юрисдикції України. В основному тут мова йде про постанови Пленуму Верховного Суду України та роз'яснення Вищого господарського суду України.

Ряд авторів дотримується позиції, що судова практика не є джерелом права і задля доведення своєї позиції вони наводять аргументи відносно того, що за своєю сутністю керівні роз'яснення вищих судових інстанцій України є тлумаченням чинного законодавства, яке підлягає застосуванню судовими органами, і ці положення не можуть розглядатися як джерело права [7, с.31].

Ю.К. Толстой теж не визнає за роз'ясненнями вищих судових органів ролі джерела права і пише, що "...вказані роз'яснення є не нормативними актами, а актами застосування права. Постанови судових пленумів мають тлумачити та роз'яснювати суть цивільного законодавства, але не створювати нові норми цивільного права. Тому постанови судових пленумів не є джерелами цивільного права..." [8, с.34].

Є.О. Харитонов та Н.О. Саниахметова в бік невизнання за судовою практикою ролі джерела права вказують, що судовий прецедент офіційно не є джерелом права в Україні в силу традиції українського приватного права, яке базується на концептуальному підході, властивому для континентальних систем. До того ж названі вчені стверджують, що, згідно статтям 40, 45 Закону України "Про судоустрій України" в редакції 1994 року, керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України були обов'язковими для судів, інших органів та посадових осіб, що застосовують закон, відносно якого зроблене роз'яснення, а новий Закон України "Про судоустрій України" від 27.03.2002 року позбавив керівні роз'яснення Пленуму ознаки обов'язковості для судів та інших органів [9, с.50-51].

Не відносить керівні роз'яснення вищих судових інстанцій з питань застосування законодавства до прецедентного права і С. Шевчук, який пише, що "...ці роз'яснення є узагальненням судової практики по застосуванню певних норм законодавства, а не мотивація суду при вирішенні конкретної справи..." [6, с.47].

Однак є цілий ряд чинників, які дають підстави визнати за судовою практикою роль джерела права. Про це опосередковано говорять і автори, думки яких щодо невизнання за судовою практикою ролі джерела права були наведені вище.

Наприклад, той же С. Шевчук, не визнаючи керівні роз'яснення вищих судових інстанцій з питань застосування законодавства прецедентним правом і джерелом права, все ж таки пише, що, на його погляд, "...можна наполягати на тому, що такі роз'яснення є "квазіпрецедентним" правом, оскільки вони є обов'язковими для нижчестоящих судів та опосередковано обов'язковими - для всіх суб'єктів правовідносин, які застосовують норми права, стосовно яких була узагальнена судова практика у формі керівних роз'яснень..." [6, с.47]. Слід зауважити, що ці думки даний вчений висловлював ще за часів чинності Закону України "Про судоустрій України" в редакції 1994 року, який містить положення щодо обов'язковості цих роз'яснень.

Цю позицію можна продовжити словами Є.О. Харитонова та Н.О. Саниахметової, які пишуть, що, не дивлячись на відсутність ознаки обов'язковості за керівними роз'ясненнями Верховного Суду України, згідно з Законом України "Про судоустрій України" від 27.03.2002

року, тяжко уявити керівні роз'яснення, які б не мали обов'язкової сили. В протилежному випадку це вже будуть "...не "керівні роз'яснення", а "рекомендації", "пропозиції" і т.п. Тому можна зробити висновок, що керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, формально не створюючи нових норм права, разом з тим фактично мають обов'язкову, нормативну силу..." [9, с.51].

Про свої "претензії" на визнання джерелом права говорять і самі керівні роз'яснення вищих судових інстанцій. Так, частина 4 пункту 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 від 29.12.1976 року "Про судові рішення" каже: "Мотивувальна частина кожного рішення повинна мати також посилання на закон та інші нормативні акти матеріального права і у відповідних випадках - на норми Конституції України, на підставі яких визначено права і обов'язки сторін у спірних правовідносинах, на статті 15, 30, 62 ЦПК України й інші норми процесуального права, керуючись якими суд встановив обставини справи, права і обов'язки сторін, а в необхідних випадках - також на відповідні керівні постанови Пленуму Верховного Суду України з питання застосування законодавства при вирішенні цивільних справ" [10, с.381].

Про віднесення судової практики до джерела права може свідчити і той факт, що даючи роз'яснення чинного законодавства вищі судові інстанції фактично створюють нові правила, які не містить законодавство і які слід застосовувати судам при вирішенні відповідних спорів. Прикладом може слугувати наступний випадок. Згідно зі статтею 236 Цивільного кодексу України нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення. Основним правовим наслідком у даному випадку є двостороння реституція, тобто сторони повертають одна одній все отримане за даним правочиним. Однак є такі правочини (договори), як зберігання, оренда, за якими неможливо повернути все одержане за ними. В даному випадку Вищий Арбітражний суд України у своєму роз'ясненні № 02-5/11 від 12.03.1999 року "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними" встановив нове правило, яке є винятком з основного правила і в абзаці 2 пункту 3.2 наведених роз'яснень вказав, що "...виняток з цього правила становлять угоди, зі змісту яких випливає, що вони можуть бути припинені лише на майбутнє, оскільки неможливо повернути усе одержане за ними, наприклад, вже здійснене користування за договором майнового найму, зберігання за договором схову тощо..." [11, с.143].

Викладені положення свідчать, що керівні роз'яснення вищих судів загальної юрисдикції хоча й не створюють нових норм права та покликані лише тлумачити і роз'яснювати законодавство, однак суттєво впливають на правозастосування, оскільки ними користуються не тільки судові органи, а й всі інші установи та громадяни, які застосовують право. Досить поширеною є практика обґрунтування своєї правової позиції посиланням саме на керівні роз'яснення вищих судів загальної юрисдикції, а не на норми права, які ними роз'яснюються.

До джерел права слід відносити і рішення судів загальної юрисдикції, які вони приймають у відповідності до статті 14 Закону України "Про Конституційний Суд України", пункту 1 частини 1 статті 12 Господарського процесуального кодексу України, глави 31-В Цивільного процесуального кодексу України. Наведені норми законодавства наділяють суди загальної юрисдикції повноваженням визнавати незаконними правові акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та рішення чи дії службової

особи. В даному випадку, за словами В. Скоморохи, суди загальної юрисдикції "...здійснюють певний нормоконтроль..." [12, с.7]. Рішення, прийняте судом щодо незаконності правового акту, позбавляє даний акт чинності. На таке рішення, як на обґрунтування своєї позиції, можуть в подальшому посилатися не тільки сторони у справі, в рамках якої був визнаний незаконним правовий акт, але й інші суб'єкти, чийх прав стосується визнаний незаконним правовий акт.

Викладений вище матеріал свідчить, що на сучасному етапі вже не можна категорично стверджувати про невизнання за судовою практикою в цілому ролі джерела права, оскільки практика такого судового органу, як Конституційний Суд України, є обов'язковою для всіх суб'єктів права. Не можна однобоко підходити і до практики судів загальної юрисдикції, оскільки в багатьох випадках суб'єкти права спираються на неї при обґрунтуванні своєї правової позиції не як на акт тлумачення права, а як на встановлене правило, яке слід прямо застосовувати при вирішенні спору. Тому в подальших теоретичних розробках доцільно зосередити увагу на виробленні чітких критеріїв, за якими можна було б відносити певні судові рішення до джерел права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теория права и государства: Учебник /Боботов С.В., Варламова Н.В., Лазарев В.В. и др.; Рук. авт. колл. и отв. ред. Г.Н. Манов. -М.: Бек, 1995. -323 с.
2. Нерсесянц В.С. Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право (о правоприменительной природе судебных актов) // Судебная практика как источник права: Сборник. -М.: ИГПАН, 1997. -46 с.
3. Марченко М.Н. Курс сравнительного правоведения. -М.: ООО "Городец-издат", 2002. -1068 с.
4. Євграфова Є. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства // Право України. -2001. -№ 10. -С.66-68.
5. Скомороха В. Питання процесу розгляду справ та змісту рішень Конституційного Суду України // Вісник академії правових наук України. -2000. -№ 4. -С.19-27.
6. Шевчук С. Щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду України // Право України. -2000. -№ 2. -С.45-48.
7. Цивільне право України. Частина перша: Підручник /Азімов Ч.Н., Сібільов М.М., Борисова В.І. та ін.; За ред. Ч.Н. Азімова, С.Н. Приступи, В.М. Ігнатенка. -Харків: Право, 2000. -368 с.
8. Гражданское право: Учебник. -Ч.1 /Под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. -М.: Изд-во ТЕИС, 1996. -552 с.
9. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право Украины: Учебник. -Х.: ООО "Одиссей", 2004. -960 с.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про судові рішення" від 29.12.1976 р., № 11 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. -1993. -№ 6. -С.379-383.
11. Роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними" від 12.03.1999 р., № 02-5/111 // Збірник роз'яснень Вищого господарського суду України /Відп. ред. Д.М. Притика. -К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. -304 с.
12. Скомороха В. Конституційне правосуддя - веління часу // Право України. -2001. -№ 10. -С.3-8.

Надійшла до редколегії 14.01.2006

ПЕТРЕНКО С.В. ЯВЛЯЕТСЯ ЛИ СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА ИСТОЧНИКОМ ПРАВА?

Сделан акцент на вопросе признания или непризнания за судебной практикой роли источника права с позиций взглядов ученых, законодательства и разъяснений высших судебных учреждений.

PETRENKO S.V. IS JUDICIAL PRACTICE A LAW SOURCE?

The accent was made to the problem of recognition or non-recognition of judicial practice as a law source from the positions scientists, legislation as well as the interpretations of the supreme judicial institutions.

О.О. ПОНОМАРЧУК

Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 329.1/6

ПРАВОВА ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ЗМІСТ¹

Розглянуто передумови та зміст правової інституціоналізації політичних партій. Встановлено співвідношення правової інституціоналізації політичних партій та їх політичної інституціоналізації. Визначено чинники, що впливають на процес правової інституціоналізації політичних партій та на його межі.

Конституцією України визначено, що вона є демократичною державою [1]. Реалізація цього положення передбачає створення та розвиток інститутів демократії, серед яких одне з провідних місць займають політичні партії. Вони визнаються однією з умов існування демократії [2, с.323], забезпечують політичний плюралізм та згоду між різноманітними групами суспільства та державою.

Однією з істотних умов встановлення демократичного політичного режиму в Україні є розбудова нормативної бази демократії [3, с.14]. Тому для проголошеної Конституцією України розбудови демократичної правової держави актуальним є розвиток правового регулювання діяльності політичних партій. Сьогодні можна констатувати, що сукупність відносин, пов'язаних з діяльністю політичних партій в Україні, є предметом правового регулювання [1; 4]. Разом із цим, обсяги правового регулювання діяльності політичних партій поступово розширюються [5].

Дослідники діяльності політичних партій відзначають, що логіка їх розвитку підпорядкована важливим соціальним закономірностям, подекуди невіддільним законодавцеві [6, с.16]. У зв'язку з цим подальше вдосконалення законодавства щодо політичних партій потребує адекватного наукового знання про закономірності формування нормативного масиву, яким врегульовано порядок створення та діяльності партій.

Безпосередню увагу дослідженню правових засад діяльності політичних партій приділяли в своїх роботах такі автори, як Т. Байкова [7], О. Дубровіна [8], С. Заславський [6], Т. Луговська [9], Д. Лук'янов [10], М. Примуш [11] та інші. Серед науковців, що досліджували правові аспекти

діяльності політичних партій, слід окремо виділити Ю. Юдіна, адже саме його роботи стали основою для формування позицій більшості сучасних науковців [12].

Не зважаючи на наявність великої кількості робіт присвячених аналізу процесу розбудови правових засад діяльності політичних партій, значний інтерес та певну новизну являють собою питання про визначення такого процесу, з'ясування його змісту, передумов та загальних закономірностей на підставі узагальнення доктринальних напрацювань останніх років. Дослідження вказаних питань є метою статті.

Для позначення процесу розвитку правових засад діяльності політичних партій в політологічних та правових дослідженнях широко використовується категорія «правова інституціоналізація політичних партій» [6, с.3; 7, с.18; 8, с.60; 9, с.3; 10, с.97; 11, с.15; 12, с.5]. Передумовою її визначення є з'ясування змісту поняття «інституціоналізація».

Як відомо, в суспільстві засобом формування державно-правових інститутів, до яких відносять і політичні партії, є їх *інституціоналізація*. Вона являє собою процес визначення і оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб [13, с.703]. Основною суспільною потребою, яку задовольняють політичні партії, є реалізація важливого права людини – права на об'єднання з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод, реалізації політичних та інших інтересів. Відповідно, метою інституціоналізації політичних партій є забезпечення належного виконання їх функцій, головними з яких є сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян та участь у виборах. Крім того, процес інституціоналізації спрямований на забезпечення реалізації й інших функцій політичних партій як соціального інституту: інтеграцію політичних прагнень та інтересів членів партії,

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Сараскіна Т.В. (ХНУВС).